

S. Laczkó András

A kijátszott apokalipszis Jósika Miklós Végnapok

Jósika Miklós regényíróként elsősorban kora egyik legnépszerűbb szépprózai műfaját meghonosító történelmi regényei által vált a magyar irodalom történetének fontos figurájává. Mivel szerepének kontúrjai már első műveinek megjelenését követően kialakultak, s ez jó előre megszabta az újabb szövegeivel kapcsolatos elvárásokat, így életművének egy jelentős hányada sohasem állt sem a kortárs kritika, sem a későbbi irodalomtörténeti munkák érdeklődésének homlokterében. Különösen igaz ez a megállapítás viszonylag nagy terjedelmű novellisztikájával kapcsolatban. E jószerével ignorált szövegcsoport talán legérdekesebbnek mondható darabja az 1847-ben a szerző Regényes képletek című gyűjteményes kötetében napvilágot látott Végnapok című elbeszélés, amely egy keletkezésének idejében még nem létező műfaj, a science fiction egyes tartalmi és elbeszéléstechnikai jellegzetességeit látszik megvalósítani. A hét számozott szakaszra osztott novella cselekménye három nagyobb egységre bontható. Az első részben az elbeszélő a szöveg születésének körülményeiről tudósítja olvasóit, elmondván, hogy az abban leírt jövőbeli világot ifjúkorában, egy olaszországi hadjárat során szerzett sebesülés nyomán fellépő lázas állapotban látott álomban tapasztalta meg. A következő szakaszban áttekinti az emberiség majdani történelmének több ezer évre terjedő, az Apokalipszist közvetlenül megelőző időkhöz tartó szakaszát, a nagy lépték miatt természetesen meglehetősen elnagyoltan bemutatva a bekövetkező társadalmi, gazdasági, technikai, klimatikus stb. változásokat. Az ebben a részben elmesélt történetnek az elbeszélés további menete szempontjából leglényegesebb része az emberiség biológiai fejlődését érintő jóslat, miszerint az a jövőben két egymástól élesen elkülönülő csoportra fog szétválni. Az ismert emberi fajhoz hasonló – a jövőben alacsonyabb rendűnek számító – „földiek” mellett ugyanis megjelennek – uralkodó kasztként – az állati magnetizmust tudatosan használni képes, magasrendű szellemi adottságokkal bíró „delejesek”. A novella harmadik része a legkiválóbb „delejesek” hölgy, Aila története, aki beleszeret egy Ehoimnak nevezett bolygón élő ifjúba – Ádurba. A lány kezdetben távcsövön figyeli meg szerelmesét és az ismeretlen bolygót, majd a későbbiekben, a köztük kialakuló egyre erősebb lelki kapcsolat hatására már egyfajta telepátia útján is képes érzékelni az idegen világot, s végül Isten kegyelméből lelke új testbe költözve átkerül Ádúr planétájára.

A szöveg a science fiction poétikája alapján történő értelmezése természetesen csak retrospektív érvénnyel bírhat, hiszen az mind a műfaj alapvető jellegzetességeit meghatározó klasszikusainak műveit, mind magának a műfaji elnevezésnek a felbukkanását jóval megelőzően keletkezett, ám éppen ezért válhat érdekessé annak alakulástörténete tekintetében. Mivel ugyanis a szerző nem tudhatta maga mögött egy már többé-kevésbé megszilárdult poétikai szabályokkal rendelkező és kialakult befogadói stratégiákat előhívó műfaji kód támogatását, így szövegvilágának kialakítása során nem kezelhette evidenciákként az azt megalapozó elbeszéléstechnikai megoldásokat. E szöveg interpretációja tehát azzal a lehetőséggel kecsegtet, hogy azon keresztül feltárhatóvá válnak azok a tudományos-fantasztikus elbeszélés lehetőségfeltételeit jelentő jegyek, illetve olyan műfaji kapcsolódások, amelyek segíthetik a szövegcsoport történeti poétikai megértését. Mivel a tudományos-fantasztikus elbeszélés egyik alapvető jellegzetessége, hogy az általa ábrázolt jövőbeli világot nem pusztán fikciószerűen, hanem mint a mindenkori jelenből levezethető reális lehetőséget kívánja elfogadtatni olvasóival (vö. Butor 1973, 284–285), így az e műfajba tartozó szövegeknek *conditio sine qua nonja* egy ezt lehetővé tevő történelemszemlélet melletti

állásfoglalás. Annak feltárásához tehát, hogy mennyiben előlegezi, vagy valósítja meg a Végnapok a science fiction jellegzetességeit, annak vizsgálatából érdemes kiindulni, hogy miféle – a történelem majdani alakulására vonatkozó – elképzelések alapján próbálja meg a szerző legitimálni az ábrázolt világot.

A Végnapok szövegében megjelenített jövőképet formáló elgondolások közül a zsidó-keresztény vallási hagyományokból eredő történelemszemlélet jelenléte a legszembeötlőbb. Az, hogy miként is segítheti elő e tradíció egy az emberiség jövőjét ábrázoló irodalmi mű világának kiépítését könnyen belátható, hiszen a történelem áttekinthetősége s végének előreláthatósága konstitutív jelentőségű feltétele e narratívának. Az utolsó időkről szóló tanítások a nyugati kultúrába való erős beágyazottságuk okán remek kiindulópontot jelentenek a jövőt megjeleníteni szándékozó szerző számára, hiszen az elbeszélés e tekintetben egy már jól ismert narratíva újrafogalmazása volna, vagyis támaszkodhat a hagyomány „hitelesítő” erejére. Nem kizárólag a cím és a szöveg műfaját (apocalypticai novella) is megjelölő alcím utal ugyanis az eszkatológia tanításaira, hanem az elbeszélésbe valóban beépülnek a bibliai apokalipszis-történet bizonyos elemei. Így a novella cselekményének „az Isten-kormány” utolsó századaiba helyezése, „hol a jósok-hirdette egy akol és egy ör ideje bekövetkezett” (Jósika 1847, 33. Kiemelés az eredetiben.) egyértelműen az Ezer Éves Birodalomra vonatkozó khiliasztikus elképzeléseket jelöli ki a szöveg értelmezhetőségét meghatározó kontextusként, de ugyanerre a hagyományra utal a végítéletet megelőző előjelek említése, illetve ezek egyikének közvetlen elbeszélése is. (Jósika 1847, 34–35)

Mivel a jövőről, a végső időkről szóló kinyilatkoztatások a szent szövegekben hagyományosan egy speciális figura, a próféta személyén keresztül jutnak el a közösséghez, így a zsidó-keresztény tradíció nem csupán hitelesítő gondolati támaszt jelent a szerző számára, hanem készen kapja abban a jövő elbeszélését lehetővé tevő, szentesített elbeszélői pozíciót is. A narrátor az elbeszélést indító sebláza, illetve az ez által előidézett rendkívüli tudatállapotban átélt élményei erősen emlékeztetnek a Bibliában megtalálható egyes jövendölések születési körülményeire. Ahogy a világtörténelem alakulására vonatkozó talán legismertebb prófécia (Dániel álomlátása a négy világbirodalomról és az emberfiának örökkévaló országáról) esetében, a Végnapok fikciója szerint is egyfajta éber álomban jelenik meg az eljövendő idők történelme az elbeszélő számára. (Jósika 1847, 6) A Végnapok elbeszélője a műben felrajzolt jövőkép megalapozására nem csupán a zsidó-keresztény hagyomány próféciáinak egyes tartalmi elemeit használta, hanem az ezeket hitelesítő pozíciót is imitálni igyekszik, s ez nem kizárólag a beszélő személyének legitimálása tekintetében tesz jó szolgálatot, hanem lehetőséget ad az elbeszélés kronológiai síkján a hagyományos epikai pozíció helyreállítására is. A szerző ugyanis e szerepbe helyezkedve nemcsak látja a jövőt, hanem át is éli, hiszen számára az már megtörténtként, múltként idéződik fel az elbeszélés pillanatában: „mint álomkép áterengve mérhetetlen multból, sötét fátyolképletek szűrődnek át elmémen: úgy tetszik nekem, mintha valaha – ki tudja mikor? – átéltem volna azokat.” (Jósika 1847, 6) Az effajta elbeszélésmódnak szintén fellelhető a bibliai előképe, mégpedig éppen a kereszténység számára legfontosabb próféciákat tartalmazó újszövetségi részben, János apostolnak mennyei jelenésekről való könyvében. Míg Dániel a világ jövőbeli történetét pusztán (előre) látja, s így az számára sem jelenvalóként, hanem majdan eljövendőként értelmeződik, s ezért elbeszélésében következetesen jövő idejű formát használ, addig János saját maga által egy „lelki utazás” során valóban „átéltnak” tünteti fel a könyvében leírt végső idők történetét, s így azt múlt időben beszélheti el. Jósika ehhez hasonlóan az elbeszélés idejéhez képest jövőbeli események leírását emlékezőként – saját terminusával „előemlékezőként” (Jósika 1847, 30) – határozza meg. Ennek jelentősége pedig a novella

szempontjából korántsem lebecsülendő. Nem csupán arról van szó ugyanis, hogy ilyen módon az elbeszélő visszanyeri az epikában hagyományos pozícióját és ezáltal az olvasó számára is könnyebben befogadhatóvá válik a szöveg, hanem ezen túlmenően, az időben való „helyzetváltoztatás”, vagy méginkább az időből való kilépés képességével ruházza fel az elbeszélő személyét. A zsidó-keresztény tradíció tehát nagyban hozzájárul a narratíva kialakításához, hiszen annak a világ és a történelem végéről alkotott elképzeléseiben Jósika készen kapta a mű eseményeinek keretét, ahogy az e hagyomány által szentesített elbeszélői pozíciót is.

Noha a jövő képének felrajzolása közben jelentős mértékben támaszkodik rá, Jósika mégsem veszi át az apokaliptikus elbeszélést a maga egészében. Ennek jóslatai ugyanis nem igazán érzékenyek a történelmi idő változásaira, nem vetnek számot az ezen belüli fejlődés lehetőségével, a jövőre vonatkozó kijelentéseiket nem a múlt- és jelenbeli állapotokat figyelembe vevő anticipáció mintájára alkotják meg, hanem kinyilatkoztatásként adják elő. Annak ellenére, hogy szerepet kapnak benne a történelem mint folyamat változására vonatkozó elképzelések – mint amilyen a négy világbirodalommal kapcsolatos jövendölésekben megjelenő, minőségi különbségekkel is számot vető periodizáció –, ám ahogy Rudolf Bultmann írja, már a Dániel könyvében felvázolt processzus is „korszakai ellenére differenciálatlan annyiban, hogy – szemben az üdv korával – egészében a gonoszság időszaka. Tehát a világ két időszaka, vagy kora mint két »eón« állítódik szembe egymással.” (Bultmann 1994, 36) A Végnapokban viszont számos olyan elem található, amelyek nem hitelesíthetőek bibliai próféciák alapján, s amelyek forrásaként a (kvázi)kortársi tudományos/(történelem)filozófiai diskurzus jelölhető meg. Ilyen a jövőbeli technikai fejlődésnek a 19. század derekának perspektívájából történő extrapolációja, a társadalmi és gazdasági átalakulásoknak a korszakban népszerű utópista szocialista elképzelésekre emlékeztető előrejelzése, az emberi fajon belül lezajló biológiai változásoknak Franz Anton Mesmer nézetein alapuló feltételezése, vagy akár a „világvége” a klimatikus viszonyok kedvezőtlen alakulásával való összekapcsolása is. A szöveg ez utóbbira vonatkozó prognózisai természetesen számos forrásból származhatnak, de talán érdemes megjegyezni, hogy a novella jövőképe kialakításában jelentős szerepet játszó utópista szocialista irányzat két legjelentősebb francia teoretikusának – Charles Fourier-nak és Claude-Henri de Saint-Simonnak – koncepciójában is klimatikus változásokhoz kapcsolódik a – földi – „történelem vége”. Saint-Simonnál a bolygó kiszáradása (vö. Saint-Simon 1963), míg Fourier álláspontja szerint az általános lehűlés okozza a földi élet megszűnését. (Vö. Fourier 1977) Mindezek a jövőbeli világ ábrázolásában olyan összefüggő rendszert alkotnak, ami valóban a tudományos anticipáció kritériumainak eleget tevő elbeszélésként teszik értelmezhetővé a műnek a Föld majdani történelmét bemutató szakaszait.

A tudományos diskurzus bevonásának legfontosabb hozadéka, hogy általa megváltozik a Végnapok fikcióján belül a történelemhez, a történelmi időhöz való viszony, hiszen magát a jövőbeli fejlődés tudományos hitelesítését éppen az teszi lehetővé, hogy az már nem mint a kinyilatkoztatás által eleve elrendelt eseménysor, hanem mint olyan processzus jelenik meg, amelynek mindenkor aktuális pontjáról, az addigi fejlődés menet tendenciájának és tanulságainak számbavételével prognosztizálhatóak a következő lépések. Ez a megváltozott időtapasztalat – amely szerint a jövőre nem csak számítani lehet, hanem azt kiszámítani is – a múlt, jelen és jövő közötti kauzális viszonyt feltételező, haladáselvű, temporalizált történelemfelfogás jelenti végső soron a science fiction narratíva szempontjából konstitutív jelentőségű tudományos anticipáció lehetőségfeltételét is.

Noha a novella szövege alapján nem jelölhetőek meg pontosan az abban felhasznált forrásszövegek, ám az ott ábrázolt történelmi processzus alakulási tendenciáit, valamint a felvázolt jövőkép egyes konkrétumait figyelembe véve mégis megnevezhető két olyan „irányzat” – a perfektibilitás elemélete és az utópista szocializmus – amelyek elgondolásait minden bizonnyal szem előtt tartotta a szerző a szövegvilág kiépítése során.

A jövőre vonatkozó „konkrét” prognózisok úgy tűnik javarészt az utópista szocialista tanokból kerültek a szövegbe. Ide tarozik az egyetlen személyhez köthető társadalmi reformok gondolata, az emberek családszerű közösségekbe való szerveződése, a lakóhelyek falanszterszerű kialakítása, vagy a gazdaság működésének a közös termelés és igazságos elosztás alapjára való helyezése. De talán ugyanilyen gyökerekre vezethető vissza az emberi történelem végének a környezeti viszonyok kedvezőtlené válásával való összefüggésbe hozása is.

Megjegyzendő, hogy az utópista szocializmus, jövőképe – szándéka szerinti – tudományos megalapozottsága ellenére, nem áll feltétlenül ellentétben a zsidó-keresztény történelmi gondolkodással, hiszen annak ellenére, hogy a történelmi processzus jövőbeli menetének átláthatósága tekintetében elsősorban nem a kinyilatkoztatás erejére támaszkodik, s ezáltal arról a bibliai próféciákhoz képest jóval differenciáltabb képet tud adni, ám alapvetően nem helyezkedik szembe annak apokaliptikus tanításaival, hiszen – ha természettudományos hipotézisek alapján is – feltételezi a földi élet s az emberi történelem végét. Sőt az irányzat egyik legfontosabb szerzőjének, Charles Fourier-nek A négy mozgás és az általános rendeltetések elmélete című főműve a jövőt éppen azért állítja prognosztizálhatónak, mivel a történelem alakulását Isten által megszabott törvények határozzák meg, amelyek feltárásával az a maga teljességében pontosan kiszámíthatóvá válik. Az utópista szocialista elmélet tehát miközben lehetőséget teremt a jövő tudományos jellegű extrapolációjára, mégsem érvényteleníti a szakrális hagyományt, hanem jóval inkább e kettő átkötésének modelljéül szolgál.

Hasonló tendencia figyelhető meg a szövegvilágot alakító másik történelemfilozófiai koncepció, a perfektibilitás elméletének esetében is. Ez, noha jócskán átformálja a Biblia apokaliptikus elbeszélését (hiszen a végtelen tökéletesíthetőség jegyében Jósika a jövő emberét erkölcsileg és intellektuálisan oly mértékben fejlettnak ábrázolja, hogy a próféciákban előre jelzett, a végítéletet megelőző olyan borzalmas eseményeknek, mint az Antikrisztus eljövetele, vagy az armageddoni csata, még csak a lehetősége sem adott a novellában), mégis megtorpan a földi lét számára a zsidó-keresztény hagyomány által kiszabott határpontnál.

Az anticipáció, valamint az azt lehetővé tevő történelemfilozófiai elgondolások tehát csak korlátozott érvényességgel bírnak a szövegben, hiszen, noha abban valóban kirajzolódik egy tudományosan hitelesített, lehetséges jövő, ám ennek hatóköre nem lépi túl az apokaliptikus elbeszélés kijelölte kereteket. A tudományok, a technika, illetve a társadalmi viszonyok majdani alakulása tekintetében prognosztizált változások jelentős mértékben átszabják ugyan a bibliai jövő arculatát, azonban mégsem írják felül annak az emberi világ pusztulását előrevetítő végét. A Végnapokban a történelmi idő nem szekularizálódik, s az anticipáció zátonyra fut az eszkatológia határkövén, s ez az emberiség jövőjére vonatkozó metonimikus elbeszélés folytatását is ellehetetleníti.

Míg a Végnapok szövegének a Föld majdani történelmét anticipáló szakaszaiban a fejlődés olyan metonimikus módon kiépülő ábrázolásával szembesülhet az olvasó, amelyben a múlt,

jelen és jövő egyetlen lineáris időbeli sorozat egymással kauzális viszonyban lévő elemeit alkotják, addig az elbeszélés befejező részében ez a rend megbomlani látszik, mégpedig éppen magának a sorozatnak az egyik eleme, az emberi fajon belül lezajló „biológiai” változások miatt. Az elbeszélés világának távoli jövőjében ugyanis az emberiség két csoportra oszlik. Az úgynevezett „földiek” mellett, akik csak annyiban különböznek a 19. század emberétől, hogy erkölcsileg nemesebbek, intellektuálisan magasabb rendűek, vezető kasztként megjelenik az állati magnetizmus adottságát tudatosan használni képes, „delejesnek” nevezett emberfajta is. Ez utóbbi csoport kialakulása és „uralomra” jutása ugyan még beilleszkedik az eddigi történeti-metonimikus sorba – hiszen az önmagában nem több, mint Franz Anton Mesmer elméletén alapuló extrapoláció –, ám az így létrehozott társadalmi tagozódás pusztán megismétli az emberiség a novella megírásának jelenében is létezőnek tételezett megosztottságát. A jövőbeli „delejesek” tulajdonságai ugyanis a jelenbeli költő(k)ével analóg módon szerveződnek. Mindkét csoport tagjai velük született adottságként olyan különleges tulajdonságokkal bírnak, mint a jövőbe látás és az anyagi létből való függetlenedés, továbbá sajátos, az „átlagember” számára érthetetlen nyelvet használnak, illetve képesek a földi lét bajainak orvoslására. Ha azonban arról van szó, hogy a költők és a delejesek képességeik és „társadalmi” szerepük alapján megfeleltethetőek egymásnak, akkor ez egyben azt is jelenti, hogy az eddigiekben csupán egy lehetséges jövőt anticipáló történet a továbbiakban a költészet és magának a költő figurájának funkcióját megjelenítő allegóriaként olvasható. Az erős analógia okán a „delejesek” szerepeltetése annak ellenére, hogy elhelyezhető a 19. század közepének tudományos (vagy pszeudo-tudományos) elképzeléseit anticipáló, filozófiai és szakrális szövegekre való utalásokon keresztül önmagát hitelesítő „jóslatszerű”, „sci-fi” narratíva által kialakított metonimikus sorban, azon belül, vagy azon túl egy újabb trópus, az allegóriát juttatja a szövegvilág értelmezését meghatározó helyzetbe. Ez pedig a továbbiakban azzal a következménnyel jár, hogy ismét megváltozik az elbeszélésnek az időhöz való viszonya. Hiszen amíg az anticipációban az egyes események időbeli pozíciója központi jelentőséggel bír, mivel annak tétje éppen egy lehetséges jövőbeli történelem „menetrendjének” minél pontosabb meghatározása volna, addig az allegorikus értelmezés esetében ugyanez az időindex irrelevánsá válik.

A Végnapok befejező részének esetében azonban nem pusztán arról van szó, hogy a „delejesek” és a költő(k) azonosításán alapuló allegória miatt a narráció szempontjából eddig konstitutív jelentőségű idő lényegtelenné válik, hanem, hogy annak felszámolódása ténylegesen tematizálódik az elbeszélés világán belül. Mivel a „delejesek” számára látóképességük okán a múlt, jelen és jövő egyidejű tapasztalatként jelentkezik, vagyis „örök jelenben élnek” (vö. Jósika 1847, 34), az ő perspektívájukból tett kijelentések időindexük vonatkozásában legalábbis bizonytalanoknak tekinthetők, hiszen nem illeszkednek be a temporalitás megszokott, lineáris rendjébe. Az elbeszélés időstruktúrájának ez a változása a kizárólag a Végnapok „delejes” főhősnője, Aila és az időtől való függetlenedés képességével ugyancsak bíró elbeszélő számára hozzáférhető idegen planéta, Ehoim leírása során válik egyértelművé.

Ehoim nem pusztán azért nem illik bele a narráció által az eddigiekben követett időrendbe, mivel a perspektíva, amelyen keresztül megjelenik, ezt nem teszi lehetővé, hanem mivel úgy tűnik, maga is az időn kívül helyezkedik el. Bemutatása során jól érzékelhetően megváltozik a narráció, hiszen a Föld jövőjének alapvetően történeti, időbeli-kauzális sorként kibomló világával szemben itt szinte kizárólag „állapotleírásokat” kap az olvasó. A jórészt a keresztény hitvilágból és az antik mitológiából származó elemek kontemporális mozaikjaként összeállított világnak nincs történelme, noha az, ha volna, az elbeszélés logikája szerint mind az elbeszélő, mind Aila számára hozzáférhető lenne. Ehoim történelemnélkülisége pedig

egyben azt is jelenti, hogy e világnak nincs kiszabott ideje, hiszen a novellában nem található semmiféle utalás arra, hogy a Földnek az apokalipszissal rövidesen bekövetkező végpusztulása ezt is érintené. Az idegen bolygó térbeli elhelyezkedése is bizonytalan az elbeszélés fikcióján belül. Aila kezdetben ugyan távcsövön szemléli azt, ám ez a delejesek képességeit tekintve feleslegesnek mondható, mivel azok érzékelése nem a „földiekéhez” hasonló módon szerveződik, így – ahogy ez a későbbiekben meg is történik – egyfajta telepátia útján is elérhető lenne számára az ismeretlen világ. A lány áthelyezése során az elbeszélő nem is játssza ki az interplanetáris utazás – a fantasztikus irodalomban – már létező lehetőségeinek egyikét sem, hanem egy deus ex machina megoldással kerüli ki a térbeli mozgás csapdáját, ami metonimikus összefüggést teremtene az idegen bolygó és az ismert világ között. Aila – az elbeszélővel kapcsolatban már leírtakhoz hasonlóan – fokozatosan függetleníti magát az anyagi, térbeli meghatározottságtól. „Lelke annyira egygyé vált látásával, olly szoros viszonyba lépett tisztán-látása előszeretete e tárgyával, mikép halkkal közte és Ádur közt a hézag eltűnt, – nem vala távcsőre szüksége: irány volt már adva a szerető léleknek, s mihelyt Ádurt látni ohajtotta, lelke feltalálta őt” (Jósika, 1847, 64). Végül egy első személyben megjelenített, az elbeszélőéhez hasonló „elragadtatás” nyomán, isteni kegyelem révén végbemenő lelki utazás során átkerül szerelmesének világába, s ott új testet kapva új életet kezdhet. (Vö. Jósika 1847, 69)

Mindezek után nyilvánvaló, hogy Ehoim nem legitimálható az eddigiekhez hasonló módon, hiszen nem áll semmiféle történeti-logikai kapcsolatban az ismert világgal, sőt az azt érzékelő személyek különleges tulajdonságai miatt még az sem állítható bizonyosan, hogy egyáltalán tér- és időbeli létezéssel bírna. Míg az eddigiekben a Föld jövőjére vonatkozó állítások többféle módon is „hitelesíthetőek” voltak, addig az idegen bolygó világának bemutatásakor sem történelemfilozófiai elgondolásokra, sem tudományos prognózisokra nem támaszkodhat Jósika. Ennek megfelelően Ehoim létezésének igazolására nem az eddigiekben megszokott „történeti” érvet használ, hanem egy szerkezetében az allegorikusnak értelmezhető narratívához jobban illeszkedőt, amihez a (költői) fantáziaműködéssel kapcsolatos hagyományos nézetnek a továbbgondolása révén jut el. „Sajátságos világ volt ez: bujdosó vagy merevény csillag? nem tudjuk megmondani; de léteznie kell a nagy mindenségben: mert emberi elme nem gondolt még olyat, mi nem léteznék, sőt lehetlen illyet gondolnia. – Szeszélye képleteinek összessége talán nincsen úgy szerkezve, mint az elméjében összeszövődik, de az alkatrészek megvannak: mert a legtalálékonyabb elme sem tud olyat összetenni, mit részben érzékei nem tapasztaltak; valamint hatalmán kívül esik, sőt lehetlenség hét főszínnél többet képzelni.” (Jósika, 1847, 41) Ennek az esztétikai eredetű érvek kétségtelenül megvan az az előnye, hogy nem igényli a továbbiakban az ábrázolt világ „történeti” megalapozását, vagyis alkalmas arra, hogy függetlenítsen az elbeszélteket az anticipációtól; ugyanakkor ebben a formájában jelentős hiányosságai is vannak, hiszen nem ad alapot Ehoim egészes struktúráként való legitimálására. Túlzottan kötődik ugyanis a fantázia működésének tapasztalati meghatározottságához, s ennek folytán éppen az elemeket összetartó paradigmát képtelen „hitelesíteni”. Ennek okán Jósika a későbbiekben tovább alakítja az érvet, mégpedig éppen a korábbi „jósátságos” narratívát is megalapozó vallási hagyomány bevonásával, mintegy ennek háttére előtt teremtve meg a kontinuitást a kétféle – metonimikus és allegorikus – elbeszélési mód között. „Nagy az úr keze munkáiban! S mi mindaz, mit a költő képzelete teremt, ahhoz, mi az Isten számtalan világaiban soha nem álmodott valóban létezik! – Volna-e ember elég hiu, elég gyáva! Gondolni, hogy mindaz, mit legmerészebb képzele teremtett szebb álmaiban, az szebben, nagyobbyszerűen és dicsőbben meg nem volna valóságban? – Hol? – ki tudja!” (Jósika 1847, 47–48) Az idegen bolygó világát legitimáló gondolatmenet ilyenén módon való továbbvitele az isteni onnipotenciára hivatkozva képes igazolni annak egészét. Ehoim világának „esztétikai” és „teológiai”

érvekkel való affirmációja egyértelműen jelzi, hogy a szöveg befejező szakaszában egyfajta diskurzusváltás megy végbe, amennyiben az anticipáció tudományos/(történelem)filozófiai beszédmódjának helyét egy ettől teljes mértékben független argumentáció veszi át, amely a mű poétikai síkján együtt jár az extrapoláció megjelenítésére alkalmas, ám az ezen túllendülő imagináció hordozására már elégtelennek bizonyuló metonímiának az allegóriával történő lecserélésével.

Az emberi tapasztalat szerkezetéhez illeszkedő tudományos anticipáció leváltásával végbemenő diskurzusváltás a szövegben nem kizárólag a metonímia elvén működő elbeszélismód Ehoim világának ábrázolására való alkalmatlanságát implicálja, hanem kételyeket ébreszt az eddig használt elbeszélői nyelv érvényessége tekintetében is. Természetesen már a Föld jövőjének megjelenítésekor is felmerültek hasonló jellegű problémák, ám ezek még áthidalhatóak voltak az azt megjelenítő narráció metonimikus jellege által, hiszen az okról az okozatra, az ismertről az ismeretlenre való többé-kevésbé fokozatos átlépés az olvasó számára lehetővé teszi, hogy a kauzalitás fonalát kézben tartva eljusson a leírtak elképzeléséhez. Maga a „földiek” jövőbeli nyelve ugyan jócskán eltér az elbeszélés keletkezésének idején használttól – s éppen az eljövendő korok magyar nyelvének kapcsán jegyzi meg Jósika, hogy az nagymértékű fejlettsége miatt érthetetlen lenne a „jelenbeli” olvasó számára –, ám ez a késői nyelvállapot mégis történeti szituációjában jelenik meg, vagyis olyanként, ami az ismert nyelv(ek)ből – még mindig az anticipáció logikája mentén – levezethető/megjósolható fejlődési stádium csupán. Noha a Föld és Ehoim közti distanciát sok esetben pusztán a hyperbole alakzatának használatával érzékelteti a szerző – Ehoim egén „három nap világított s három hold vont liliomléhet éjeleire”; „a növény és állati világ is felsőbb fokozatú. – A növények mérete nagyobb”; maga a bolygó pedig „ezerszer nagyobb a földnél” (vö. Jósika 1847, 41–47) –, ám a kvantitatív különbségeken túlmenően fény derül arra is, hogy a két világ egymástól eltérő alaptörvényekkel bír. Ehoim a Földön ismeretlen anyagokból áll, tengereiben a „víz más természetű”, a tűz pedig „sok növényben kipótolá e bűvös csillagban a vizet, s a tűz lön a lángnedv, melly a növényi élet egyik osztályában szivárgott, s okozá, hogy e tűzvirágok világítottak és szikráztak” (vö. Jósika 1847, 45–46), az általunk ismert hét alapszín helyett ott hetven található, stb. Ezekben az estekben már olyan minőségi különbségekkel van dolga az olvasónak, amelyek a „földi” értelem számára elképzelhetetlenek (csak elgondolhatóak, ám meg nem jeleníthetőek), így az elbeszélés eddigi eszközeként használt „földi” nyelv (mint arra több ízben is utal az elbeszélő) alkalmatlannak bizonyul az idegen bolygó leírására, hiszen nem képes nevet adni az ott tapasztalható jelenségeknek, s ebből következően képtelen annak világát értelmezni. (Vö. Jósika 1847, 47–48) Az új világ tehát saját feltételeinek megfelelő, a földitől független nyelvi rendszert igényel. A szöveg egyetlen utalást tesz erre, amiből kiderül, hogy az ehoimiak egyfajta affektív kommunikációs formát használnak. „E világnak, mellyet lakói Ehoimnak neveztek, egyetlen ösztönszerű nyelve volt, melly ott e felfokozott magasb rendű lényekkel született.” (Jósika 1847, 49)

A nyelvek különbözőségének két következménye van az elbeszélés szövegének értelmezése tekintetében. Egyfelől a nyelv problematikájának ürügyén ismét hangsúlyozódik Ehoim nem időben való létezése, hiszen míg az ismert, konszenzuson alapuló földi nyelv történeti meghatározottságú, van – ha nem is pontosan datálható – eredete és változik, addig az idegen bolygó ösztönszerű, affektív kifejezőmódjára mindez nem igaz, hiszen ennek lényege minden bizonnyal az lenne, hogy az egyes dolgok megnevezése azok éppen aktuális észlelésével egy időben szülessen meg, s ennek ellenére – a nyelv használata a faj egyedeivel veleszületett képesség lévén – mégis mindenki számára érthető maradjon. Az idegen világot leírni képes nyelvi rendszer konstans volta pedig egyben azt is implicálja, hogy maga az általa

megjelenített világ sincs kitéve a változásnak. Másrészt újonnan megfogalmazza az emberiség két részre szakadásának tételét, mégpedig az eddigiéknél magasabb szinten. A „delejesek” és földiek között ugyanis most már nem pusztán az jelent különbséget, hogy a földi világ keretein belül képviselik az emberi létezés magasabb illetve alacsonyabb rendű formáit, hanem az is, hogy az „értőknek” is nevezett „delejesek” számára – éppen a nyelvi differencia okán – nyitott a földi létből való kiszakadás lehetősége is. A delejesek ugyanis nem szorulnak rá egymással való kommunikációjuk során a konvencionális nyelvre, hiszen közvetlenebb formában – egyfajta telepátiával, vagyis az ehoimiak nyelvéhez hasonlóan nem egyezményes jeleken alapuló érintkezés útján – is képesek gondolataik egymás közötti kicserélésére. Aila – a legkiválóbb „delejes” – pedig teljes egyértelműséggel képes értelmezni Ehoim világát, ami – tekintve, hogy ott számos földi nyelven leírhatatlan jelenséggel találkozunk – nem képzelhető el az ennek megfelelő nyelv birtoklása nélkül. Ugyanez mondható el a novella elbeszélőjéről is, aki nem egyszerűen azt állítja magáról, hogy látta az idegen bolygó világát, hanem hogy élt abban, vagyis Ailához hasonlóan értenie kell(ett) annak rendszerét. Az idegen planéta leírása során az elbeszélő saját funkcióját a nyelvi közvetítéshez köti, olyan fordítóként, tolmácsként határozva meg önmagát, aki egy teljességgel idegen kommunikációs rendszer által megjeleníthető világot próbál az azt megérteni képtelen „földiek” nyelvére átültetni. Ugyanakkor tudatosítja Ehoim tökéletes megértésének ebben a közegben való lehetetlenségét is: „sokak által hihetlent mondandok; de a költő lelke s kedélye érteni fog engem: mert a költő lelke magasból szállt alá, s mert a költő kedélye egy szentély, hová a profanum vulgus lábai be nem térnek soha.” (Jósika 1847, 41)E világ megértésének feltétele és a pusztulásra ítélt földi létből való menekülés egyetlen lehetősége tehát a – magával az ehoimi beszéddel azonosítható – költői nyelv birtoklása volna. Ez azonban nem tanulható, hanem – ahogy az ehoimi affektív nyelv is – isteni adományként birtokolt képesség, amely csak a magasabb rendű, az anyagtól független szellemi szférákba emelkedni képes lények sajátja lehet. A tudományos anticipáció és az annak megfelelő metonimikus jellegű elbeszélés háttérbe szorulásával egy időben tehát az ezeket hordozó konvencionális nyelvi kód maga is leértékelődik, mint Ehoim – a létezés magasabb formáját képviselő – világának leírására és megértésére alkalmatlan közeg. A költői nyelvvel azonosított ehoimi beszéd pusztta megértése azonban korántsem elegendő a létezés magasabb fokára való emelkedéshez, hiszen az „értők” legkiválóbbika, Aila kivételes képességei ellenére mindaddig nem nyerhet bebocsátást oda, míg maga is költővé nem válik a szerelem hatására. Amikor azonban elkezd egy – Ádurhoz szóló levelekből és versekből álló – naplóban megörökíteni érzéseit, „átírja” magát az idegen planétára: „Azon naptól óta, mikor egész hatalommal kezdé érezni, hogy Ádur, az Isten dicső teremtménye, a természet körfokozatán magasban helyezett lény, szerelmét bírja, s megérdemli; azon naptól óta, magányos óráiban, nemét a naplónak kezdé írni. Levelek voltak ezek, mellyekben Ádurhoz szólt: visszhangja lelkének, szavai egy átszellemtől, magasb fokozatra kérielt s félig mennyben élő seraphnak. És versek, mint szív-virágok kifakadva, felnövekedve a szerelem illatárjában s szívét összekötve az Áduréval.” (Jósika 1847, 65) Az „áthelyeződés” így nem pusztán isteni kegyelemből történik, hanem közvetlenül kötődik az írás aktusához, a költői tevékenységhez is. Ezt hangsúlyozza – egy konvencionális fordulatnak a kontextus vonzásában új értelmet adva – az Aila lelkét Ehoimra vivő Gábrriel arkangyal is, aki az elragadtatásából ébredő lánynak elmagyarázza a történeteket: „Aila az úr a magasban olvasta tiszta szíved ohajtásit.” (Jósika 1847, 70) A Végnapok elbeszélése ezzel mintegy visszakanyarodik önnön geneziséhez, hiszen Aila költővé válása csupán megismétli a novellának a szöveg elején ismertetett keletkezéstörténetét. E tükörszerkezet pedig megnyitja az utat a történet egészének allegorikus interpretációja előtt, hiszen Aila figurájának az elbeszélő alteregójaként való értelmezhetősége egyben azt is jelenti, hogy az a tudományos anticipáció által létrehívott világ, amelyből a delejes hölgy – költői képessége és Isten kegyelme révén – megmenekül, nem több mint a jelen „földi poklának” jövőbeli kivételése.

Ezt hangsúlyozza a Végnapok első oldalain megjelenített infernális világkép, amelynek alapja részben az időnek való alávetettség, a jövő megismerhetetlensége: „Néha – és ama bús napok ezek, mellyek az örök gonoszság méregparányát képviselik az örök jószág kelyhében – néha ugy tetszik nekem, mintha e föld, hiu, egyoldalú, botor lakóival, a pokol volna: a büntető hely – hol és mikor elkövetett bünökért? Nem tudom; de a hely, hol isteni jószág igazságosan, de istenien büntet; azaz: kiadja a szenvedés adagját az embernek, kiszabja a büntetést: de olly helyzetbe teszi őt, hol azt kiállani kell, a nélkül, hogy a bünhődés öntudatával bírna; a nélkül, hogy előre tudná és látná, mi vár reá; a nélkül, hogy az iszonyu, mi ollykor a jövő méhében rejlik számára, kétségbe ejthesse.” (Jósika 1847, 4. Kiemelés az eredetiben.) A költészet tehát az allegorézis által saját uralma alá vonja a minőségileg jobb világ létrehozására képtelen tudományos anticipációt, eldöntve ezzel az elbeszélésben egymással versengő kétféle diskurzus rangsorát, a tudománnyal szemben a fantázia költői felszabadítását juttatva a szövegvilág egészének értelmét meghatározó pozícióba.

Amennyiben azonban arról van szó, hogy kizárólag a költészet az, ami képessé tehet a történelem „poklából” való kiszakadásra és egy minőségileg valóban magasabb szintű lét elérésére, akkor ez egyben azt is maga után vonja, hogy a Végnapok fikciójában a tudomány – vagyis éppen a szöveg science fictionként való értelmezhetőségét lehetővé tevő elem – látszólagos pozitívumai ellenére valóban elveszti minden relevanciáját, hiszen pusztán ezáltal nem haladhat meg a magát az anticipációt is megalapozó zsidó-keresztény vallási tradíció által kijelölt történelmi processzus, vagyis nem hozható létre az új „eon”. Végeredményben tehát az anticipáción belülről elinduló allegória nem hogy nem ad lehetőséget annak továbbvitelére, hanem éppen teljes negligációját vonja maga után, s a látszólag tudományos fantasztikus elbeszélést a költészet hatalmát megjelenítő allegóriába fordítja.

Hivatkozott irodalom

Bultmann, Rudolf

1994 Történelem és eszkatológia. Bp., Atlantisz.

Butor, Michel

1973 A science fiction növekedési válsága. In (Kuczka Péter szerk.): A holnap meséi. Bp., Kossuth.

Fourier, Charles

1977 A négy mozgás és az általános rendeltetések elmélete. Bp., Gondolat.

Jósika Miklós

1847 Végnapok. In: Regényes képleték (Jósika Miklós Munkái, új folyam, 3–5). Pest.

Saint-Simon, Claude-Henri de

1963 Tanulmány az egyetemes nehézkedésről. In: Saint-Simon válogatott írásai. Bp., Gondolat, 163–222.